

Бостан С. К.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного
та трудового права юридичного факультету
Національного університету «Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0001-9959-0888

ДО ПИТАННЯ ПРО НАЗВУ «НАУКИ ПРО ДЕРЖАВУ»: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

TO THE QUESTION ABOUT THE TITLE “SCIENCE OF THE STATE”: PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF IDENTIFICATION

Події, що відбуваються сьогодні у світі, зумовлюють гостру необхідність у науковому переосмисленні місця та ролі держави у сучасному суспільстві. Утім треба зазначити, що досі немає комплексного підходу до вивчення цього важливого соціального інституту в межах окремої, самостійної науки про державу. В статті розкриваються концептуальні засади утворення нової науки про державу і на основі історичного та логіко-семантичного аналізу обґрунтовується її назва. Визначено, що історично наука про державу бере свій початок з Німеччини XVII-XVIII століть, коли вона спочатку називалася «*Staatswissenschaft*» (наука про державу; Герман Конрінг – 1606–1681 pp.), потім «*Staatswissenschaft*» і «*Statistika*» (Готфрід Ахенваль – 1719–1772 pp.), а в XIX ст. – «Статистика», яка, втративши свій соціально-політичний зміст, перетворилася на спеціальну науку, пов'язану зі складанням чисельних описів соціального життя людей та наукової обробки одержаних кількісних даних. З кінця XIX ст. «наука про державу» втрачає свою назву, оскільки її окремі блоки знань стали складовими інших наук (юриспруденції, політології тощо). Така ситуація зберігалась до кінця XX ст. – часів розпаду СРСР, коли на постсоціалістичному просторі розпочалася робота по відродженню науки про державу. Для позначення нової науки пропонувалися різні назви, але з них найбільшої підтримки і поширення отримали «Державоведіння» (Государствоведение – Росія) та «Державознавство» (Україна). На основі всебічного логіко-семантичного аналізу обґрунтовано, що з цих двох назв для позначення науки про державу чіткішим є назва «Державознавство», яка вказує на певну сукупність «знань про державу», та є зрозумілим для науковців певної групи слов'янських країн. Водночас автор вважає, що у сучасному глобалізованому світі для позначення науки про державу необхідна інша назва і пропонує для цього термін «Статологія» («*stato*»+*logos*; держава+наука). Перевага запропонованого терміну полягає в тому, що він, будучи ширшим як за змістом, так і мовною ознакою, сприятиме виходу державознавчої науки за вузькі межі певної групи слов'янських країн та поширюватиметься в наукових колах на усіх континентах.

Ключові слова: наука, держава, назва, державознавство, державне право, політологія, статистика, статологія.

The events taking place in the world today lead to an urgent necessity for a scientific reinterpretation of the place and role of the state in modern society. However, it should be noted that there is still no comprehensive approach to the study of this important social institution within the framework of a separate, independent science of the state. This article reveals the conceptual foundations of the formation of a new science of the state and substantiates its name on the basis of historical and logical-semantic analysis. It is determined that historically the science of the state has its origins in Germany of the 17th and 18th centuries, when it was initially called “*Staatswissenschaft*” (Science of the State) by Hermann Conring (1606–1681), then “*Staatswissenschaft*” and “*Statistika*” by Gottfried Achenwall (1719–1772), and in the 19th century – “Statistics”, which, after having lost its socio-political content, turned into a special science, related to the compilation of numerical descriptions of people’s social life and the scientific processing of the obtained quantitative data. From the end of the 19th century the “Science of the State” lost its name, since its separate blocks of knowledge have become the components of other sciences such as jurisprudence, political science, etc. This situation persisted until the end of the 20th century – the times of the collapse of the USSR, when work on the revival of the science of the state began in the post-socialist countries. Different names were suggested to denote a new science, but of them, “*Derzhavovedennya*” (Gosudarstvovedeniye – Russia) and “*Derzhavoznavstvo*” (Ukraine) received the most support and promotion. On the basis of a comprehensive logical-semantic analysis, it is substantiated that of these two names denoting the science of the state, the name “*Derzhavoznavstvo*” is clearer, because it indicates a certain set of “knowledge about the state”, besides it is easily understood for scientists of a certain group of Slavic countries. At the same time, the author believes that in today’s globalized world there should be another name to denote the science of the state, and he proposes the term “Statology” (“*stato*” + *logos*; state + science). The advantage of the suggested term lies in the fact that it, being broader both in terms of content

and language, will contribute to the emergence of the science about the state beyond the narrow borders of a certain group of Slavic countries and will spread in scientific circles on all the continents.

Key words: science, state, name, statescience, state law, politology, statistics, statology.

Постановка проблеми. Держава існує вже багато тисячоліть і ставлення до неї у суспільстві завжди було суперечливим, оскільки вона, з одного боку, сприймається людьми як необхідність, а з іншого – чимось «не своїм», чужим. Але саме ця суперечливість є джерелом постійного наукового інтересу до неї, який, однак, є нерівномірним в силу того, що будь-яке нове знання не виникає як просто раціональний плід абстрактної думки, а є, так чи інакше, породженням соціально-економічних, політичних та інших умов свого часу. Особливо це стосується тих умов з якими суспільства, народи і держави стикаються в процесі свого розвитку в часи вирішальних цивілізаційних викликів. Таким є наразі повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р., яке зумовило необхідність радикального переосмислення місця та ролі різного роду інституцій суспільства, як в національному, так і світовому масштабах. У цьому процесі своє особливе місце посідає держава, яка потребує підвищеної наукової уваги, зокрема, в контексті інституціалізації сукупності «знань про державу» у щось «цілісне, систематизоване», а саме в «науку про державу».

Аналіз останніх досліджень. Чи існує сьогодні реально «наука про державу» – це велике питання, на яке, незважаючи на визнання провідної ролі держави у сучасній системі соціальних інститутів, в наукознавстві немає позитивної відповіді. Підтвердженням цього зокрема є те, що проблема інституціалізації науки про державу не стала предметом спеціального дослідження, а знайшла лише фрагментарне відображення в деяких державознавчих публікаціях [1, 2, 3]. Це стосується не тільки України, інших постсоціалістичних країн, а й загалом усього наукового світу. Наочним прикладом цього є не тільки висновки деяких дослідників держави [3], а й Універсальна десяткова класифікація (УДК), де держава виступає не як самостійний елемент класифікації, а є лише складовою частиною «Політики» (Розділ 32), «Права» (Розділ 34) і «Державного адміністративного управління...» (Розділ 35). Наведене вище підтверджується тим, що наявні знання про державу є лише певними аспектами в науках, що вивчають ті чи інші «грані» держави (окрім названих можна додати історію, соціологію, економіку тощо), і тому говорити про «науку про державу» як єдину систему знань та відповідну автономну соціальну інституцію не можна.

Мета. Потреба в формуванні такої самостійної науки зумовлена насамперед відсутністю системних знань про місце та роль держави в суспільстві, про закономірності, й, головне, нерівномірності її розвитку, які багато в чому пояснюють проблеми неефективності сучас-

них держав, в першу чергу, розвинутих західних. Останні, здається, повірили в теорію про «відмирання держави» вже у XXI столітті і виявилися неспроможними припинити агресивні плани держав, які фактично знаходяться у минулому столітті. В цих умовах, коли весь цивілізований світ зрозумів, що роль держави не тільки не послабшає, але й значно зростає, необхідність інституціалізації науки про державу стає очевидною. Це дає значний імпульс державознавчим дослідженням, перші результати яких мають концептуально відобразити алгоритм становлення нової науки. Оскільки одним з елементів цього алгоритму є визначення «імені» останньої, то *метою* пропонованої статті є вирішення проблеми наукової ідентифікації науки про державу через призму її назви, адже, як гласить народна мудрість, «як корабель назвеш, так він й попливе».

Основний зміст. На перший погляд питання про назву «науки про державу» є досить простим, утім історія свідчить, що це далеко не так. Адже держава вивчалася з давніх, особливо античних часів (Платон, Аристотель, Цицерон), проте окрема, відносно самостійна галузь знань про державу, сформувалася значно пізніше, у Німеччині XVII століття. Її контури були визначені вченим-енциклопедистом (філософом, істориком, правознавцем, медиком) Германом Конрінгом (1606–1681 рр.), який у навчальному курсі, що ним викладався в Гельмштадському університеті, доволі системно для того часу описував державу (точніше – країну) через призму географічних, політичних, економічних, етнографічних відомостей: території, населення, релігії, звичаїв, титулів, гербів, державного устрою, законів тощо [4, с. 42–43].

Продовжувачем справи Германа Конрінга був ще один німецький вчений-енциклопедист – Готфрід Ахенваль (1719–1772 рр.), який, наслідуючи визначену його попередником концептуальну лінію щодо предмета дослідження держави з її країнознавчими характеристиками, зробив свій певний внесок у позначенні «науки про державу». Справа в тому, що на відміну від Конрінга, науковою і навчальною мовою якого була латинь, Ахенваль переважно послуговувався німецькою мовою. Як наслідок, для характеристик сукупності знань про державу він використовує термін «*Staatswissenschaft*» (наука про державу), який знайшов зокрема відображення в назві виданої Ахенвалем у 1749 р., а потім в багаторазово перевиданій роботі «*Abriss der Staatswissenschaft der europaischen Reiche*» («Нарис науки про державу європейських імперій»; 1752, 1756, 1762, 1767 рр.). Але знаходження вченим на певному етапі мовного

переходу від «латині до німецької мови», вважаємо, зумовили певні термінологічні зміни, які не пішли на користь «науки про державу». Мова йде про введення в науковий обіг такого терміну як «statistica» (від лат. «statist» – державна людина). Пояснюючи введення цього терміну Ахенваль писав, що «слово «Staatswissenschaft» (наука про державу) на практиці пов'язують із політикою, тому я залишаю це слово для назви науки філософам, які мають справу із загальними засадами держави; для науки ж, яка займається розглядом історичного досвіду та дійсних фактів, я обираю термін «статистика» [4, с. 49]. Тобто, якщо з деякою поправкою на час «відредагувати» зазначене, то виходить, що Ахенваль виокремлює, умовно кажучи, два рівні: 1. «Staatswissenschaft» – філософська (теоретична) частина; 2. «Statistika» – прикладна частина, пов'язана з конкретним історичним і сучасним досвідом країн, що існували тоді. Говорячи сучасною «галузевою» юридичною мовою, це були Загальна та Особлива частини «науки про державу».

У подальшому процес розвитку єдиної «науки про державу» з такою структурою, умовно кажучи, «вийшов з під контроль». Цьому посприяв ще один німецький вчений – Август Людвіг фон Шлецер (1735–1809 рр.). Продовжуючи державницьку традицію Ахенваля, Шлецер, окрім питань державного устрою і державного права, значну увагу приділяв таким елементам, як точність чисельного вираження даних про стан держави, використання методу угруповання даних; вимога у тому, щоб найважливіші статистичні відомості добувалися адміністративною статистикою тощо [4, с. 45–46]. В такий спосіб можна говорити про те, що на початку XIX ст. у змісті «науки про державу» формуються контури двох блоків: а) державний устрій і державне право; б) стан держави (країни), виражений в числах.

Упродовж XIX ст. в німецькомовних імперіях (Німеччина та Австро-Угорщина), а також Російській імперії, що перейняла досвід останніх, йшов процес «вимивання» з науки про державу державознавчо-соціального компоненту на користь «державознавчо-числового (кількісного)». Це було зумовлено, з одного боку, підвищенням значення аналізу кількісних даних суспільного життя, а з іншого – небажанням правлячої еліти мати самостійну науку, яка б розкрила усі сторони держави, насамперед, філософські, соціальні та політичні. До кінця XIX ст. «наука про державу», за якою вже закріпилася назва «статистика», повністю втрачає свій державознавчо-соціальний компонент і перетворюється на науку, яка займається «вивченням прийомів систематичного спостереження за масовими явищами соціального життя людини, складання їх чисельних описів та наукової обробки цих описів» [5, с. 476].

Кінець XIX – початок XX століть був періодом, коли «наука про державу» втратила свою назву, а її окремі блоки знань розподілилися по «новим» галузям знань, які були складовими права або близькими до нього: «державне право», «теорія держави», «загальне вчення про державу», «політологія». Після Першої світової війни, у західному світі держава стає предметом вивчення політології, а в східному (соціалістичному), у тому числі і в Україні – предметом вивчення «теорії держави і права», а також «державного права».

Після розпаду СРСР, на початку 90-х років XX ст., у межах колишніх республік, вже незалежних держав, спостерігається активізація державознавчих досліджень та набуття на нових методологічних засадах різноманітних державознавчих знань. На основі аналізу цього розмаїття та, відповідно, підходів до розуміння суті, місця та ролі держави у системі сучасної науки, доходимо висновку, що на пострадянському просторі виділяються два основні підходи: 1) держава, як і раніше, є прерогативою «Загальної» або просто «теорії держави та права»; 2) держава має бути предметом окремої науки – «державоведіння» (Росія), «державознавство» (Україна, зокрема, в багатотомній Юридичній енциклопедії «державознавство» визначено як «наука про державу...» [6, с. 164]).

Представники першого підходу, яких більшість, не вбачають проблему в наявності дуалізму у предметі теорії держави і права, і часом, чисто догматично, обґрунтовують нерозривну єдність таких важливих і водночас самостійних соціальних явищ як держава і право. З цього приводу український правознавець М. І. Козюбра писав, що «державу як «окреме суспільне утворення» не повинна бути предметом теоретичного правознавства, адже наявний дуалізм його предметів зумовлює визнання власне двох різних наук з двома різними предметами: науки про право – правознавство, предметом якої є право та науки про державу – державознавство, предметом якого є держава [7, с. 37]. Утім, слід зазначити, що позиція М. І. Козюбри певною мірою відрізняється від позиції тих вчених, які вважали за потрібне залишити «теорію держави» в межах юридичної науки, оскільки «блок знань про державу», на його думку, має бути «переданий» політології. З цим, однак, не погоджувався інший український учений – Ю. М. Оборотов, засновник школи «загальнотеоретичної юриспруденції». Розуміючи вразливість дуалізму предмету загальної теорії держави і права, він спробував його вирішити перейменуванням зазначеної науки на «загальнотеоретичну юриспруденцію», яка, за його словами, «не зводиться до галузі правознавства, а включає державознавство як свою важливу складову» [8, с. 6].

Практичним результатом цієї наукової дискусії стало написання Ю. М. Оборотовим (на чолі авторського колективу) та М. І. Козюброю

(на чолі авторського колективу) двох підручників, відповідно: «Загальнотеоретична юриспруденція: навчальний курс» [9] та «Загальна теорія права : підручник» [10]. Аналіз структури та змісту цих видань показує, що в цій науковій суперечці, на нашу думку, більш переконливим є М. І. Козюбра, оскільки, по-перше, «елементи» держави, що залишилися у підручнику М. І. Козюбри, реально, а не штучно, безпосередньо пов'язані з правом, матеріал же розділу 5 «Статика і динаміка держави» в навчальному курсі Ю. М. Оборотова виглядає досить «стороннім» у колі гармонійно пов'язаних між собою «юридичних» розділів цього навчального видання [9, с. 340–421]. По друге, той факт, що термін юриспруденція з латині – «праворозуміння» (*jūs, jūris* – «право», *prudentia* – розуміння) є майже синонімічним «правознавству», також говорить про те, що держави там має бути «у міру». Втім, ці дискусії та певні їхні результати серед українських вчених були локальними, на рівні двох академій – Одеської юридичної та Києво-Могилянської – і не характеризувались широким науковим охопленням. Хоча в останні кілька років темп державознавчих досліджень суттєво посилюється (наприклад, під егідою школи «загальнотеоретичної юриспруденції» було підготовлено низку дисертацій та публікацій з «державознавства»), пізнавальна робота в цьому напрямі не була системною і до будь-яких кардинальних змін по всій країні це не призвело.

Закріплене в багатотомній Юридичній енциклопедії наприкінці ХХ ст. твердження про те, що «державознавство» – це «наука про державу...» досі відображає лише певні наміри, які нарешті, мають бути втілені в практичне життя. Адже необхідність інституціалізації науки про державу сьогодні як ніколи очевидна.

Яка має бути назва нової науки? У сучасному науковому обігу є кілька таких назв: «всезагальна теорія держави (державоведіння)»; «загальна теорія держави (загальнотеоретичне державоведіння)»; «теорія держави (державоведіння)», а також в чистому вигляді: «державознавство» (в Україні), «державоведіння» (в Росії). Слід підкреслити, що саме в цих країнах йшла певна робота з формування нової науки про державу. В інших постсоціалістичних країнах, у тому числі і Східної Європи, особливого руху до автономізації науки про державу не спостерігалось. Це відноситься також до західних країн, де прерогатива вивчення держави залишається за політологією, й частково, за іншими гуманітарними та соціально-політичними науками.

Термін «державоведіння», який походить від слова «держави» та загальнослов'янського слова «вѣдаты» (знати) запропонував В. Є. Чиркин. І справді, словники підтверджують, що у таких мовах, як: ст.-слав. та др.-рус. «вѣдаты» – *вьѣдѣти*; укр. – *віда́ти*; словен. –

védeti; чеш. – *věděti*; словац. – *vedeť*; польск. – *wiedzieć* [11]. У сучасних мовах словосполучення «державоведіння – государствоведение» окрім російської, зустрічається лише чеською мовою на латинський манер – «*státověda*». В інших слов'янських мовах подібне словосполучення пишеться і вимовляється по-іншому: «*державознавство*» (укр.); «*дзяржавазнаўства*» (бел.); «*državni proučavanja*» (бол.); «*studia państwowe*» (пол.); «*државне студије*» (серб.); «*štátne štúdiá*» (словц.); «*državne študije*» (словац.); «*državne studije*» (хорват.); «*državne studije*» (босн.); «*државнуме студиу*» (макед.). Тобто, в сучасних умовах, окрім російської та чеської мов, домінує більш сучасне слово «знання» у поєднанні зі словом «держави» (тільки в чеській та словацькій – англо-романо-німецька модифікація слова «держави» – «*státo*» та «*státní*», а в польській своє – *państwowe*). В результаті виходить, що найбільш уніфікованим і відповідно зрозумілим на слов'янському просторі є словосполучення «державознавство» – термін, який на доктринальному рівні позначає «науку про державу в Україні». Це один із можливих, щоправда, дещо вузький за змістом, варіантів назви, який в якості ключового слова-назви міг би сприяти поширенню наукової державознавчої інформації в межах усього слов'янського світу.

Далі, якщо продовжити цей логічний ряд з урахуванням того, що за кордоном, як уже зазначалося, такої визнаної окремої науки немає, то було б цілком слушним вийти за межі слов'янського простору. У цьому випадку необхідно знайти аналог словосполучення «*держави+наука*» тією мовою, що максимально використовується в науковому світі з великим охопленням населення. Оскільки загальновідомо, що «науковою мовою» у світі вважається англійська мова, яка на додачу домінує в країнах з великою кількістю населення: країни Співдружності націй (Великобританія, Канада, Австралія, Нова Зеландія та ін.), США, частково Індія, то обґрунтованим буде взяти його за основу. Англійською слово «держави» – «*state*». З інших, найбільш поширених у світі мов, відзначимо іспанську (домінує крім власне Іспанії також у всіх країнах Південної Америки, за винятком Бразилії) і португальську (домінує крім власне Португалії також у Бразилії), на яких держави – «*estado*», а також французька – «*etat*», німецька – «*staat*» та італійська – «*stato*». Оскільки всі ці мови зазнали впливу латинської мови (*status*), то для словотвору було б справедливим за основу взяти «звучне» італійське «*stato*» та загальноживаний термін для позначення науки – *logos*. В результаті отримуємо загальноприйнятне в «світовому» масштабі позначення науки про державу як «Статологія» – *Statology* (англ.); *Estatologia* (ісп. та порт.); *La statologie* (фр.); *Statologie* (нім.); *Statologia* (іт.).

Висновки. Таким чином, інституціалізація окремої самодостатньої науки про державу є відгуком на гострі потреби нашого часу, коли наявність комплексних теоретичних знань про державу, отриманих шляхом осмислення державної дійсності у всьому різноманітті її проявів, є необхідними для державного будівництва. Пропонуючи таку назву замість «Державознавства», ми, по-перше, точніше виражаємо зміст нової науки, адже остання це не тільки комплекс теоретичних знань, а й відповідна інституційна структура з людським і матеріальним потенціалом, що виробляє ці знання та впроваджує їх в практику. По-друге, назва «статологія», як вже зазначалось, сприятиме виходу державознавчої науки за вузькі межі певної групи слов'янських країн та інтеграції у широкий науковий світ. Сьогодні, коли Україна у світі користується неабияким авторитетом, і така науково-понятійна пропозиція з боку вітчизняних учених, вважаємо, була б також позитивно сприйнята. Але пропонувати лише назву «науки про державу» – це лише початок. Треба йти далі, пропонуючи цілісне, системне бачення процесу становлення та розвитку «статології» як науки.

Нова наука має бути не «віртуальним» комплексом знань про державу, «розпорошеним» по

багатьох науках, а самостійною, комплексною, міждисциплінарною за змістом наукою, що акумулює та узагальнює відповідні знання гуманітарних та суспільно-політичних наук і в той же час служить теоретичним та методологічним базисом для деяких із них. Вона має відповідати характерному для наукознавства алгоритму її створення, елементи якого досліджуватимуться державознавцями. Серед першочергових концептуальних напрямків цих досліджень виокремимо: а) об'єкт, предмет та змістова структура науки, її джерельна та методологічна бази; б) організаційно-інституційне та кадрове забезпечення науки; в) наукова дисципліна (спеціальність) «Статологія», її структура (наукові напрями); г) профільні галузі «Статології»; е) навчальні дисципліни (спеціальності, спеціалізації); д) практичне впровадження «статологічних» знань тощо. Продовжуючи в цьому руслі дослідницьку роботу, результати якої будуть відображені в наступних статтях, водночас ми запрошуємо і інших вчених висловити своє бачення майбутнього науки про державу через призму наведених вище напрямків. Настав час надати належне державі у тому числі і в науково-пізнавальному плані.

Список використаних джерел:

1. Державознавство : підручник для студентів спец. 081 «Право» / В. В. Сухонос та ін. ; [за ред. Володимира Сухоноса]. Суми : Університетська книга, 2021. 491 с.
2. Бостан С.К. Інтегративні основи науки про державу. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю створення Інституту управління та права Запорізького національного технічного університету, м. Запоріжжя, 20 травня 2017 р. Запоріжжя : «Просвіта», 2017. Т.1. С. 201–204.
3. Чиркин В. Е. Государствование как отрасль знания и учебная дисциплина. *Государство и право*. 2008. № 4. С.13–20.
4. Елисеєва И. И., Еременко Т. В., Соколов Я. В. Взаимосвязи российской и европейской экономической мысли: опыт Санкт-Петербурга : Очерки / СПб. : Нестор-История, 2013. С. 41–88.
5. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : Том XXXIа. СПб. : Издательство: Семеновская Типолиграфия (И. А. Ефрона), 1901. С. 473–954.
6. Погорілко В. Ф., Бобровник С. В. Державознавство. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Київ, 1999. Т. 2: Д–Й. С.164
7. Козюбра М. Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи *Право України*. 2010. № 1. С.32–43.
8. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция – теория государства и права нового времени. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. Т. 8. С. 54–62.
9. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс / и др.; Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
10. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
11. Ведыть. *Этимологический онлайн-словарь русского языка Макса Фасмера*. URL: <https://lexicography.online/etymology/vasmer/%D0%B2/%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D1%82%D1%8C>